

Statens fastighetsverk
Box 2263
103 16 STOCKHOLM

Beslut

Datum 2020-06-22
Dnr RAÄ-2019-2499

Ändring av skyddsbestämmelser för det statliga byggnadsminnet Kustartilleribatteriet på Landsort, Landsort 1:1, Nynäshamns kommun, Stockholms län

Riksantikvarieämbetet beslutar med stöd av 6 § förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen att skyddsbestämmelser enligt här bifogade förslag ska gälla för Kustartilleribatteriet på Landsort.

Redogörelse för ärendet

Kustartilleribatteriet på Landsort är sedan 2009 statligt byggnadsminne med av regeringen fastställda skyddsbestämmelser. Riksantikvarieämbetet bedömer att beslutet i vissa delar är otydligt, bland annat benämns anläggningar med fel nummer. Det bör även finnas ett förbud mot ny bebyggelse inom byggnadsminnet. Tidigare beslut saknar även en beskrivning av anläggningen och bedömning av anläggningens kulturhistoriska värde, vilket också är en anledning att ändra beslutet.

Riksantikvarieämbetet har därför upprättat ett förslag till ändring av skyddsbestämmelserna som 2019-11-11 remitterades till den förvaltande myndigheten Statens fastighetsverk som inte har några synpunkter på förslaget.

Beslut i detta ärende har fattats av överantikvarien Knut Weibull efter föredragning av handläggaren Jan Karlsson. Även avdelningschefen Marja-Leena Pilvesmaa och enhetschefen Solveig McKenzie har varit med om den slutliga handläggningen.

Beslutet har signerats elektroniskt och saknar därför namnunderskrift.

Riksantikvarieämbetet

Box 1114
621 22 Visby
Tel 08-5191 8000
E-post registrator@raa.se
Hemsida www.raa.se
Org.nr 202100-1090
Plusgiro 599 94-4
Bankgiro 5052-3620

Bilaga:

Skyddsbestämmelser

Kopia till:

Statens maritima och transporthistoriska museer

Länsstyrelsen Stockholms län

Stockholms läns museum

Nynäshamns kommun

RAÄ/Bebyggelseregistret

Bilaga 1, RAÄ dnr RAÄ-2019-2499

Ändring av skyddsbestämmelser för det statliga byggnadsminnet Kustartilleribatteriet på Landsort, Landsort 1:1, Nynäshamns kommun, Stockholms län

Det statliga byggnadsminnet Kustartilleribatteriet på Landsort omfattar del av fastigheten Landsort 1:1 med följande anläggningar, se bifogade karta.

209 Sjömålspjäs 1, 15,2 cm m/89 och verkstad
211 Sjömålspjäs 2, 15,2 cm m/89 samt observationsvärn och ledningsbunker
215 Förläggning
216 Sjömålspjäs 3, 15,2 cm m/89 och ammunitionsdurk
217 Lysplats 1
222 Kulsprutevärn
223 Kulsprutevärn
226 Lysplats (SK-Maskin)
227 Strålkastarvärn
228 Granatkastarvärn
229 Granatkastarvärn
230 Luftvärn

Följande skyddsbestämmelser ska gälla för byggnadsminnet:

1. Byggnadsminnet ska vårdas och underhållas på ett sådant sätt att dess utseende och dess karaktär bevaras. Vård- och underhållsarbeten ska utföras med material och metoder som är anpassade till anläggningens egenart.
2. Det avgränsade området får inte ytterligare bebyggas eller på annat sätt förändras.
3. Inom området får inte vidtas sådana åtgärder med mark och vegetation som minskar byggnadsminnets kulturhistoriska värde. Anläggningen ska hållas fri från tillkommande vegetation, röjning för skottfält ska göras i den utsträckning som behövs för att försvarsuppgiften ska kunna förstås. Skyttevärn och andra mindre försvarsanordningar som finns inom det avgränsade området ingår i byggnadsminnet.
4. Anläggningen får inte helt eller delvis rivas eller på annat sätt förändras till sin exteriör.
5. Sjömålspjäs 2, observationsvärn och ledningsbunker (211) ska vara möjliga att besöka. Fast utrustning i anläggning 211 ingår i byggnadsminnet.

Om det finns särskilda skäl får, enligt 7 § förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen, byggnadsminnet ändras i strid mot skyddsbestämmelserna. Ansökan om tillstånd till sådan ändring lämnas på en särskild blankett till Riksantikvarieämbetet.

Generella begreppsförklaringar

Med *vård och underhåll* avses åtgärder för skötsel som behövs för att vidmakthålla tekniska egenskaper och utseende. Underhåll avser både arbeten som måste göras vid upprepade tillfällen och speciella åtgärder som ska hålla anläggningen i gott tekniskt skick. Till underhåll räknas inte åtgärder som tillför en byggnad eller en anläggning nya egenskaper, till exempel en ny kulör. Exempel på underhållsåtgärder är: ommålning, putslagning, lagning av tak och utbyte av skadade delar, dock inte omläggning av alla taktytor eller hel ommålning.

Med *material och metoder som är anpassade till anläggningens egenart* avses material och metoder som ursprungligen användes när en anläggning, byggnad eller byggnadsdel uppfördes. I de delar av byggnadsminnet där kulturhistoriskt relevanta material fortfarande används får dessa inte ersättas med andra material. Med metoder avses bland annat bearbetning av trä och applicering av puts och färg.

Motivering

Den på sin tid omfattande havsbandslinjen till skydd för inloppen mot Stockholm var ett fortifikationsmässigt gigantiskt arbete. Under en relativt kort tid byggdes ett stort antal anläggningar av denna typ som idag nästan är helt avvecklade och borta. Det är därför angeläget att bevara något av detta viktiga stycke av svensk försvarshistoria från tiden för andra världskriget.

Batteri Landsort är ett mycket bra exempel på dessa anläggningar. Batteriet utsattes aldrig för angrepp och är därför oskadat. Batteriet åskådliggör på ett tydligt sätt hur kustförsvaret var organiserat vid denna tid. Anläggningen är i ett sådant skick som möjliggör full förståelse av försvarsuppgiften.

Batteriet bildar tillsammans med de kvarvarande delarna av ERSTA-batteriet på Landsort en artillerihistorisk kontinuitet som visar på 1900-talets fortifikationsteknik.

Batteriet minner också om den omfattande statliga verksamhet som funnits på ön.

Kort historik och kulturhistorisk beskrivning

På ön Öja har huvuddelen av befolkningen inte varit fiskare, utan lotsar, fyrtjänstemän, tullare och telegrafister. De flesta yrkesarbetande har haft statlig tjänst och statliga verksamheter har kontinuerligt bedrivits på Öja sedan 1600-talet varav den militära verksamheten är den sista. Sveriges äldsta fyr finns på öns södra udde.

År 1933 fattade regeringen beslut om havsbandslinjens utbyggnad. Frågan om en yttre försvarslinje i Stockholms skärgård hade diskuterats sedan mitten av 1920-talet. Genom beslutet flyttades kustartilleriets anläggningar längre ut till yttre havsbandet. En kedja artilleribatterier ute till havs gav stöd för flottans operationer och skyddade Stockholm och östra Mellansverige. Havsbandslinjen anlades mellan åren 1933 och 1945 och ersatte Vaxholms yttre befästningslinje. Linjens artilleribatterier sträckte sig från Singö i norr till Landsort i syd.

Mellan 1936 och 1943 färdigställdes knappt 50 batteriplatser. Batteriet på Landsort var det första som byggdes i Havsbandslinjen. Arbetena startade i november 1933 (alltså innan försvarsbeslutet 1936) och avslutades först fem år senare. Kompletteringar av batteriet skedde även under andra världskriget.

I början beredde bestyckningen vissa problem och för att snabbt kunna bestycka anläggningen flyttades tre 15,2 cm-pjäser från 12:e batteriet på Rindö. Pjäserna på Rindö togs loss under november 1933 och i april året efter började transporten till Landsort. Från Myttingefortet och Vretafortet på Värmdö hämtades pansarkupoler till observationsplatserna. 1935 var de tunga pjäsdelarna på plats. De förflyttades med hjälp av tillfälliga transportbanor till sina respektive positioner på södra Öja. 1936 kunde pjäserna anskjutas, men det saknades fortfarande en del kringutrustning. Denna blev först 1938 komplett och artilleriet bemannades samma år.

Batteriet bestod av en ledningsplats i en bunker och tre pjäser grupperade i en triangel med basen mot söder och så att norra pjäsen kunde skjuta över de två andra. Dessutom fanns två 40 mm luftvärnsautomatkanoner m/36. Ledningsbunkern och pjäsplats nr 2 (211) ligger direkt söder om Landsorts fyr. Pjäsplatserna 1 (209) och 3 (216) ligger öster respektive sydöst om fyren. Varje pjäsplats utrustades med en 15,2 cm-kanon m/98B i tornlavett (pansartorn) som skyddas av en betong- och stålkupol. Batteriet utgjorde havsbandslinjens sydligaste del och anlades för att kontrollera sjöfarten in mot Nynäshamn.

Varje kanon hade tio mans besättning och ytterligare fem man hade som uppgift att langa ammunition till tornet. Kring kanonerna anlades platser för luftvärn och flera skyttevärn för närstrid. För att försvara en eventuell fiende som tagit sig upp på land byggdes hinder och taggtråd. Två rörliga strålkastare skulle fånga upp fientliga flygplan och fartyg. I mätstationen installerades optiska instrument och lodbasmätare för bevakning. Data rapporterades till stridsledningen i bunkern. På ett skjutbord ställde ledningen in värdena och fick fram skjutvinklar och annan data som meddelades besättningen vid de tre kanonerna.

Havsbandslinjen skapades under en tidsperiod av tio år och bestod av 48 batterier, 15 minspärrar och alla kringfunktioner som mätstationer, strålkastare, luftvärn, ledning, observationsplatser och kommandobunkrar. Batterierna i Havsbandslinjen överspelades av kärnvapenhotet och började avvecklas under 1960-talet för att ersättas av ERSTA-batterierna som var i drift till 2000.

Vid andra världskrigets utbrott den 1 september 1939 skickades 222 landstormsmän till Landsort. Landstormen bestod av värnpliktiga i åldrarna 32-45. Batteriet lydde under kustartilleriet KA 1 i Vaxholm, varifrån även ett 100-tal man var stationerade på Öja. Landstormsmännen hade sin förläggning i baracker. 1940 fanns det tolv baracker strax norr om byggnadsminnet. Idag finns sex baracker kvar som numera används som vandrarhem.

Under andra världskriget övades det på batterierna i havsbandslinjen. Den absolut största och högsta beredskapen ägde rum under augusti 1943 då alla förband var inkallade och övade. Anledningen var att transiteringsavtalen med Tyskland då hade sagts upp.

Batteriet på Landsort var i bruk från 1938 till 1960-talet. Kalla krigets hot om kärnvapeninsatser medförde att försvaret satsade på att utveckla en helt ny typ av kustartilleri. Det senaste och det sista batteriet som försvaret tog i bruk var de sex ERSTA-batterierna, varav ett började byggas på Landsort 1972. En av ERSTA-batteriets tre pjäser har bevarats och är även skyddad som statligt byggnadsminne.

Kustartilleribatteriet har helt avvecklats och plomberats i fyra olika etapper mellan 1998-2009. År 2000 övertog Statens fastighetsverk förvaltningen från Fortifikationsverket.

Anläggningar

Kustartilleribatteriet uppfördes på den södra delen av Öja. Alla delar av batteriet som anlades ingår inte i det statliga byggnadsminnet. De kvarvarande sex barackerna och även flera värn och andra anläggningar ligger norr om det avgränsade området. Även dessa anläggningar är helt avvecklade och plomberade.

Inom det avgränsade området för byggnadsminnet finns även delar som hör till det senare anlagda ERSTA-batteriet. Sjukvårdstunneln (210) är insprängd i berg nära anläggning 211 och det finns även en genomgång till denna. Sjukvårdstunneln är tömd på utrustning och har ingångarna plomberade, men är intakt i sin utbredning. De tre granatkastarvärnen (212-214) som tillhörde ERSTA-batteriet är skrotade och bortrivna. Endast rester av krossad sten anger var de var belägna.

Av kustartilleribatteriet är idag de tre pjäsplatserna mest iögonfallande. Kanonerna under sina pansarkupoler finns kvar, liksom tillhörande bergrum som innehöll olika verksamheter. Vid pjäs 1 fanns en större verkstad för reparation av utrustning som är helt plomberad. Vid pjäs 2 är observationsvärnet och ledningsbunkern bevarade. Dessa delar går också att besöka. Nödutgångarna är dock plomberade. Den ammunitionsdurk som fanns vid pjäs 3 har ingången plomberad.

Förläggningen (215) som är insprängd i berg är likaså plomberad. Övriga värn och lysplaster är också avvecklade och till största delen plomberade. De ger dock trots detta en god bild av hur batteriet var tänkt att fungera.

Brandboden (909) som är markerad på kartan är riven.

